

RIMANTAS MIKNYS

MARIANAS ZDZIECHOWSKIS IR KRAJOVCINĖ IDĖJA

Mano svarstymus apie Mariano Zdziechowskio santykį su krajovcine idėja išprovokavo jo prisipažinimas pranešime, kurį jis skaitė 1923 m. vasario 8 d. Vilniuje vykusiame Lenkijos žemdirbių suvažiavime. Pranešime „Lenkų idėja kresuose“ (Idea polska na Kresach), aptardamas lenkiškumo situaciją kresuose, o iš esmės buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemėse (LDK), pirmiausia Vilniaus ir Gardino srityse, jis save įvardijo „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu“:

„Tautiškai susiskaldęs mūsų kraštas sudaro istorinės Lietuvos dalį. Ir natūralu, kad mes – mano kartos žmonės – buvome auklėjami kaip lietuviai. Aišku, ta prasme, kuria lietuviu save kitados įvardijo Adomas Mickevičius kreipiniu: „Lietuva, mano tėvyne“. Vaikystėje kartu su Lenkijos istorija buvau mokomas ir Lietuvos istorijos. Dėl to tautiniais didvyriais laikiau ne tik tuos, kurie kūrė Lenkiją, bet ir tuos, kurie rengėsi Lietuvą nuo Lenkijos atskirti – didįjį kunigaikštį Vytautą. Niekas tuomet nepamastė apie šį nenuoseklumą. Ir jeigu dabar mane kas klaustų, kas širdies gilumoje esu, pasakyčiau, jog jaučiuosi esąs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, sujungtos neišardomos unijos saitais su Lenkija, pilietis. Kai matau plevėsuojančią čia, ant Pilies kalno, vėliavą su Ereliu, tačiau be Vyčio, jaučiuosi didžiai nuskriaustas“¹.

Panašiai taip save įvardijęs yra ne vienas iš didžiųjų krajovcų: Ludwikas Abramowiczius, Mykolas Römeris, Tadas Vrublevskis, net Česlovas Milošas, kuris yra prisistatęs kaip „paskutinis krajovcas“, taip pat daugelis kitų. Istoriografijoje Zdziechowskio tapatybės skirtumas nuo pastarųjų yra ne kartą minėtas, konstatuotas, jis pristatomas kaip konservatorius. Iš istorikų apie tai yra rašęs savo darbuose Dariuszas Szpope-

¹ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Warszawa, 1999, p. 13.

ris², o šiek tiek plačiau – nuosekliausias M.Zdziechowskio biografas Zbigniewas Opackis³. Šis autorius, plačiai išnagrinėjęs Zdziechowskio konservatyvias pažiūras, pasaulėjautą, apie jo santykį su krajovciais užsiminė aptardamas jo požiūrį į nacionalizmą, nagrinėdamas santykius su vyskupu Jurgiu Matulaičiu. Šiame kontekste jis mini tokį faktą: 1925 m. lenkų ir lietuvių santykių problemai spręsti tuometiniai Vilniaus krajovcai – kun. Witoldas Čečiotas, K.Skirmuntaitė (Skirmuntówna) – mėgino pasitelkti ir prof. Zdziechowski, prašydami imtis iniciatyvos ją sureguliuoti. Po dvejų metų tie patys veikėjai įkalbinėjo profesorių Lietuvos susijungimo su Lenkija, netgi Vilniaus kaina, būtinumą aptarti Vilniuje leidžiamo dienraščio „Słowo“ puslapiuose. Tačiau reakcijos į tokius kvietimus krajovcai nesulaukė. Nesulaukė todėl, kad, pasak Opackio, „atrodo, jog, be simbolinio gesto, parodyto pasisakymu dėl Vyčio šalia Erelio vėliavoje buvimo būtinumo, Zdziechowskišios šios temos atidžiau nesvarstė. Šis klausimas, kaip vidinė Lenkijos problema, jam atrodė esanti „marginali““⁴. Tačiau lieka nepaaiškinti ir tokio krajovcų kreipimosi motyvai. Ar nebuvo jie susiję su tam tikrų ideologinių ar pasaulėjautinių nuostatų artimumu, panašumu?

Pranešimo tikslas yra ne tokių nuostatų nagrinėjimas, analizė, o tik siekimas nustatyti, ar apskritai yra koks pagrindas tokią klausimą kelti ir jį analizuoti.

Pirmiausiai keletas pastabų apie krajovcinės idėjos sampratos, nuostatos ypatumus.

Lietuvos politinės minties istorijos tyrimuose krajovcų terminas nėra naujiena ne tik lenkų, bet ir lietuvių istoriografijoje ir, atrodo, tarsi nereikėtų specialiai jo aptarti⁵. Vis dėlto problemos apibrėžimas mane verčia tai

² D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, p. 151, 171, 172, 175, 181, 187–189, 296, 322, 329.

³ Z. Opacki, Między uniwersalizmem a partykularizmem, in: *Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk, 2006, p. 225–226 ir kt.

⁴ *Ibid.*, p. 227.

⁵ J. Bardach, Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści, in: *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, p. 261–270; J. Jurkiewicz, Demokraci wileńscy w latach 1905 – 1914 (Zarys działalności politycznej), *Acta Baltico-Slavica*, t. 18, Poznań, 1983, p. 157–173; Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów, in: *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998)*, pod redakcją

padaryti. Pirmiausiai, noriu atkreipti dėmesį, kad skirtini du krajovcinės idėjos lygmenys: politinis-idėjinis, arba ideologinis, ir pasaulėžiūrinis, arba pasaulėjautinis. Tuo tarpu istoriografijoje dažnai šie du krajovcinės idėjos lygmenys suplakami į vieną, todėl kyla nesusipratimų, nesusikalbėjimo, nes krajovcams priskiriami diametraliai priešingų pažiūrų, idėjinių-politinių nuostatų asmenys. Kartais kraštiečių („krajovcų“) istorinės-politinės minties srovei priskiriami visi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prisiminimai ir LDK pilietybės sentimentais gyvenę ar net tebegyvenantys asmenys⁶. Kitais atvejais stengiamasi sumažinti, sukonkretinti jų skaičių, pažymint, jog du pirmuosius XX a. dešimtmečius šią politinę srovę vairavo Tadas Vrublevskis ir Ludwikas Abramowiczius, atsargiai priduriant, bet plačiau nepaaiškinant, jog šiai srovei „iš dalies atstovavo“ Konstancija ir Romanas Skirmuntai, Leonas Wasilewskis, Helena Römer-Ochenkowska, labai artimas M. Zdziechowskiui Edwardas Wojnilowiczius ir daugelis kitų, kartais drąsiai, net pažeidžiant istorizmo principą, tvirtinant esą iš tos srovės „išaugo Mykolo Römerio istorijos darbai“⁷. Sutariama, kad krajovciai yra Lietuvos bajorų palikuonys. Jau

Jana Jurkiewiczza, Poznań, 1999; R. Miknys, Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 173–198; *idem*, Stosunki polsko-litewskie w wizji krajovców, *Zeszyty Historyczne*, Paryž, 1993, p. 123–129; J. Sawicki, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius, 1999, p. 23–35; *idem*, Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Toruń, 1998, p. 16–27; Z. Solak, Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 53–192; *idem*, Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920, Kraków: Arcana, 2004, p. 59–235; А. Смалянчук, Памяж крайовосцю и нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на Беларускіх і Літовскіх землях 1864-люты 1917 г., Санкт-Пецярбург, 2004.

⁶ Cz. Miłosz, Tėvynės ieškojimai, Vilnius, 1995, p. 211–212; D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa, in: *Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, p. 27–48; W. Gizbert-Studnicki, Mickiewicz i jego kraj, Chicago, 1955, p. 7–9; Я. Запруднік, Дварянтства і беларуска мова б Беларуска, кн. 26, Мінск, 19926, p. 33; A. Smalanczuk, Ewolucja ideologii krajowej w społeczno-politycznej działalności Romana Skirmunta (1905–1921), in: *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, p.110–117.

⁷ J. Bardach, Krajovcy, federaliści, inkorporacjoniści, *op. cit.*, p. 271–273; J. Jurkiewicz, Demokraci wileńscy w latach 1905 – 1914 (Zarys działalności politycznej), *op. cit.*, p. 157–158 ir kt.; Z. Jundziłł, Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W.X.Litewskiego, *Alma Mater Vilmensis*, t. 5, Londyn, 1958, p. 41–43; A. Srebrakowski, Sejm Wileński 1922 roku.

XX a. trečiajame dešimtmetyje daugelio jie buvo laikomi socialiniu ir kultūriniu anachronizmu. Jų federalizmas, besiremiaš Lietuvos ir Lenkijos unijine tradicija, jau tuomet buvo nepriimtinas nei lenkų nacionalistams, nei nepriklausomos, tautinės Lietuvos veikėjams. Pokalbio apie Vilnių metu Česlovas Milošas Tomui Venclovai pasakė:

„Lietuviai 1918–1939 metų laikotarpiu nemėgo viso to, kas man buvo Vilniuje artima: „krajowcų“, kurie kadaise nuėjo su Pilsudskiu [*sic!*]. Kaip man atrodo, jie verčiau būtų turėję reikalą su *anima naturaliter endeciana*, nes tada bent aiškiai matomas priešas“⁸.

Šiai srovei priskiriamas feodalinis aristokratinis konservatyvizmas, jos tąsa laikoma po Antrojo pasaulinio karo Londone leisto „Alma Mater Vilnensis“ leidėjai: Waleryanas Meysztowiczius, Zygmuntas Jundziłlas, Kazimierz Okuliczius, minėtasis Č. Milošas⁹. Visiems jiems istorinė Lietuva (Lietuva ir Baltarusija) su sostine Vilniumi buvo integralus kraštas, pagrįstas istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu. Kitiems veikėjams, atvirkščiai negu daugumos vienokio ar kitokio laipsnio aristokratiniam konservatyvizmui, – būdingas demokratiškumas. Šių pradininku, ideologijos kūrėju laikytinas minėtasis Mykolas Römeris, o tos idėjos išplėtotuju – Ludwikas Abramowiczius. Pirmasis, dar 1906 m. leisdamas Vilniuje laikraštį „Gazeta Wileńska“, suformavo ideologijos pamatus, o antrasis – 1921–1938 m., leisdamas taip pat Vilniuje mėnraštį „Przegląd Wileński“, pasitelkdamas Kaune, t. y. jau kitoje valstybėje, gyvenusį M. Römerį, tikslino, plėtojo ir derino ją prie naujų politinių aplinkybių ir besikeičiančios geopolitinės padėties.

Idea i jej realizacja, *Acta universitatis wratislaviensis*, Historia XCIX, Wrocław, 1995, p. 30; J. Hernik, W kręgu krajowców polskich, *Więź*, 1991, Nr. 10, p. 100. Šioje literatūroje krajowcmais buvo laikomi Vilniaus lenkų demokratinės pakraipos veikėjai: Witold Abramowicz, Ludwik Chomiński, Zygmunt Nagrodzki, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Stefan Mickiewicz, Zygmunt Jundziłł, Jan Kłot, Teofil Szopa, Aleksandr Zasztowt, Czesław Janowski, Marian Świechowski. Dauguma jų buvo „pilsudskininkai“, pritariantys Lenkijos ir Lietuvos valstybių unijinių ryšių atnaujinimui.

⁸ Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma: Czesław Miłosz [Laiškas Tomui Venclovai], Tomas Venclova [Laiškas Czesławui Miłoszui], in: Tomas Venclova, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991, p. 71–204.

⁹ Z. Jundziłł, *op. cit.*; W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludzach*, t. 1: *Poszło z dymem*, Londyn, 1973; K. Okulicz, *Brzask, dzieni zmierzch na ziemiach Litwy historycznej*, in: *Pamiętnik Wileński*, Londyn, 1972; Cz. Miłosz, *Conradziwy*, Londyn, 1957; *idem*, *Rodzinna Europa*, Paryż, 1959.

Apibendrinkime tai, kas būdinga krajovciškumo ideologijai. Pirma, jis buvo apibrėžiamas kaip demokratinė, nesusijusi nė su viena krašte (istorinėje Lietuvoje, kurią iš esmės sudarė etnografinės Lietuvos ir Baltarusijos teritorijos) gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, baltarusiais, žydais ir t. t.) antinacionalistinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Istorinės Lietuvos tautos turi lygias teises laisvai plėtoti ekonominę, kultūrinę ir tautinę raidą. Jų nevienalyčiai tautiniai bei kultūriniai poreikiai ir siekiai derinami pagal pilietinį tautų ir krašto gyventojų santykių principą. Demokratiniai tautiniai sąjūdžiai traktuojami kaip veiksniai, organizuojantys pasyvią, tautiškai ir pilietiškai dar nesusivokiančią gyventojų masę, įgalinantys ją virsti pilietine visuomene.

Antra – demokratiškumas, lygiateisiškumas buvo pripažįstamas ir modernių, demokratiškas, kultūriškai ir politiškai artimų valstybių tarpusavio santykių pagrindu. Buvo neigiamas bet koks šovinizmas, imperializmas, politinis, kultūrinis ar militarinis hegemoniškumas. Toks Vidurio Rytų Europos regiono valstybių santykių tipas buvo pripažįstamas ne tik kaip garantas išlikti ne tik pilietinėms visuomenėms, demokratinėms parlamentinėms valstybėms, esant sudėtingai geopolitinei situacijai, bet ir kaip Vakarų kultūros bei vertybių apsauga Vidurio Rytų Europos regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos¹⁰. Pirmiausia buvo siekiama atsispirti imperinės, vėliau totalitarinės bolševikinės Rusijos kėslams. Antra vertus, neužmiršta ir nuolatinė Vokietijos, tuometinio ekspansyvaus germanizmo nuolatinė grėsmė regionui. Unijinė tradicija čia buvo modifikuota idėja nuo modernios Jogailaičių Žečpospolitos, kurią išreiškė naujų nepriklausomų tautinių valstybių sąjunga senosios Žečpospolitos teritorijoje Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse iki laisvų, demokratiškas ir lygių valstybių federacijos, konfederacijos ar sąjungos projektų 1919–1939 m.

Tad kaip šiame kontekste galima kalbėti apie M. Zdziechowskio sąsajas su krajovcais? Mano nuomone, būtų galima pažvelgti į šį klausimą šiais aspektais: 1) buvusios LDK žemių piliečio tapatybė; 2) Jogailaičių valstybingumo ir jo geopolitinės situacijos interpretuotė; 3) požiūris į nacionalizmą valstybės funkcionavimo buvusios LDK žemėse kontekste; 4) požiūris į lenkų kultūros vaidmenį buvusios LDK teritorijose.

¹⁰ Plačiau: R. Miknys, Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius, 1996, p. 90–94.

Buvusios LDK žemių piliečio tapatybė. Akivaizdu, kad bene daugiausia M. Zdziechowskio savivoka siejasi su aristokratinio konservatyvizmo ir demokratiškos pakraipos krajojvais. Tai pirmiausia paaiškinama jo kilme. Jis kilęs iš istorinės Lietuvos dvarininkų šeimos¹¹, jo brandos laikotarpiu tebegyvenusios LDK valstybinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis. „Buvome privilegijuotas sluoksnius <...> Turtai vienus gundė išlaidauti ir ištvirkauti. Kitus, tauresnius skatino stropiau dirbti pilietinį darbą“¹², – taip jis yra apibūdinęs aplinką, kurioje augo. „Lietuviška“ buvo ir jo materialinė aplinka. Pasak jo giminaitės Marijos Žurovskos (Żurowska), kilusios iš Zdziechovskių, Rakovo dvaras, kur gimė ir augo Marianas, buvo „tipiškas medinis lietuviškas, nuo laiko nupilkęs dvaras, apsuptas žydinčių gėlių žalių pievų fone, tarsi „Pono Tado“ dvaro iliustracija“¹³. Dėl Rusijos valdžios 1863 metų sukilimo represijų dauguma šios bajorijos atstovų savimonės požiūriu krypo į stipresnę kultūrinę-politinę elementą – Lenkiją, tačiau *gente lituanus, natione polonus* savivoka tebebuvo gyva. Tai patvirtintų ne tik minėtasis Zdziechowskio prisipažinimas, bet ir mintys, reikštos 1918 m. sausio 19 d. „Dziennik Miński“ išspausdintame straipsnyje „O tutejszości“¹⁴. Šiame straipsnyje M. Zdziechowski istorinę Lietuvą apibrėžia kaip istoriškai, politiškai, ekonomiškai ir kultūriškai savitą organizmą, kurio gyvenimas susietas su Lenkija, bet netapatus jai. Anot jo, dar vaikystėje savo aplinkoje jis pastebėjęs, jog „tarp Lietuvos ir Karūnos egzistuoja antagonizmas, bet ne koks nors parapijinis, o glūdintis giliau ir dažnai peraugantis – ypač tai buvo būdinga lietuviams – į antipatiją „karūniečiams“. Tai pasireiškė ir vėliau, universitetinių studijų laikais. Iš to darėme išvadą, jog mes, save vadinantys *gente rutheni*, psichiškai esame artimesni *Rytams nei Vakarams*“¹⁵.

¹¹ Kaip nurodo Zygmuntas Opackis, šios giminės genealogija siekia XVI a. ir siejasi su Zdziechų dvaru. Yra dvi giminės linijos: Radomo ir lietuvių bei ukrainiečių Volynės, iš kurios save kildino ir Marianas. Kada ir kaip Zdziechowskiai atkeliavo į LDK – nenustatyta. Pasak turimų genealoginių dokumentų, XVIII a. antrojoje pusėje jie jau turėjo valdų Gardino žemėse, Pružanų pavieta. Minsko pavieto bajorų knygose Zdziechowskiai įrašyti 1801 m. 1804 m. vienas iš jų – Laurynas nusipirko iš rusų kariuomenės feldmaršalo Nikolaiaus Saltykovo Rakovo dvaro žemių Minsko pavieta. 1806 m. jas perpirko brolis Kiprijonas Steponas. Po šio mirties 1821 m. jas paveldėjo vyriausiasis sūnus – Fortunatas, Mariano senelis (Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i słowianszczyzny*, Gdańsk, 1996, p. 13–12).

¹² Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i słowianszczyzny*, Gdańsk, 1996, p. 12.

¹³ *Ibid*, p. 24.

¹⁴ M. Zdziechowski, *O tutejszości*, *Dziennik Miński*, 19 01 1918, Nr. 6.

¹⁵ *Ibid*.

Panašių minčių yra reiškęs ir M.Römeris. Antai vienoje savo autobiografijų prisipažino, jog jis yra „įsivilkęs į Adomo Mickevičiaus odą“, kaip ir Zdziechowskio geras pažįstamas Edvardas Wojnilowiczius, Konstancija Skirmuntaitė, Romanas Skirmuntas, Maria Radvilaitė (Radziwilówna) ir kt.

Jogailaičių valstybingumo ir jo geopolitinės situacijos interpretuotė. Reikia pasakyti, kad tai komplikuočiausias aspektas, kuriuo nustatomas Zdziechowskio santykis su krajojcinėmis nuostatomis. Iš pirmo žvilgsnio krinta į akis jų sąsaja. Kita vertus, matyti akivaizdi priešara. Sąsaja – tai bendra Jogailaičių valstybingumo atkūrimo idėja. 1914–1919 m. Zdziechowskis, kaip ir Mykolas Römeris, buvo Jogailaičių valstybingumo atkūrimo šalininkas, o 1918–1920 m. jau išskėlė argumentą, kad būtinas Lenkijos ir Lietuvos sujungimas: „ne tik bendras tikėjimas, istorinės tradicijos ir kultūra jungia abi tautas [lenkų ir lietuvių], tačiau ir bendras politinis interesas, kuris ir dabar tebėra toks koks buvo XIV amžiaus pabaigoje, kai tas bendrumas dar tik radosi. Vis dėlto tuomet buvome ir dabar tebestovime prieš organizuotą germanizmą, iš vienos pusės, ir pavojingą dėl savo dydžio ir dėl naikinančio instinkto rusų giganto (kolos) – iš kitos. Tuomet bendromis jėgomis palaužėme kryžiuočius prie Griunvaldo ir todėl galėjome savo ekspansiją nukreipti į Rytus. O dabar dar baisesnis priešas nei tuometinis germanizmas, kuris išsigimė ir vėliau mums nešė kultūros pakaitalą, yra rusų bolševizmas, ta viską naikinanti galybė. Kaip tik šia kryptimi mums reikia sutelkti mūsų bendras jėgas, todėl neišvengiamai išskyla unijos atnaujinimo poreikis. Jeigu lietuviai jos nemėgsta, tebūnie federacija, nes federalizmas <...> yra krikščioniškosios politikos realizavimas tarptautiniuose santykiuose“¹⁶.

Beje, kuriant tokį darinį 1915–1918 m., jis, kaip ir M. Römeris, daug vilčių siejo su J. Pilsudskiu bei jo legionais¹⁷. Kita vertus, skirtingai nei M. Römeriui, Zdziechowskiui neatrodė, kad Rusija ir Vokietija yra civilizacinė kultūrinė grėsmė tiek tokiam dariniui, tiek Lenkijai. Jis skatino ieškoti kompromiso tarp aukštos kultūros tautų – vokiečių vakaruose ir rusų – rytuose. Reikia „stengtis patraukti vokiečius, kiek įmanoma jiems nusileidžiant (jak najdalej na spotkanie im idąc); čia, rytuose, turėtume nebūgštaudami rodyti savo geranoriškumą rusų aplinkai, ypač tiems as-

¹⁶ M. Zdziechowski, Głos bołu, *Gazeta Krajowa*, 30 12 1920, Nr. 98.

¹⁷ Z. Opacki, Między uniwersalizmem a partykularizmem., p. 197.

menims, kurie pas mus slepiasi nuo bolševikų teroro“¹⁸. Pažymėtina, kad čia Zdziechowski oponavo ir aristokratiškiems konservatyviesiems krajovcams atstovaujanti Konstancijai Skirmuntaitei. Šioji viename savo 1927 m. laiške krajovcų mohikanui Ludwikui Abramowiczui rašė: „Rusų atžvilgiu turime įgimtą gynybinį instinktą, kurio neturėtų mummyse sutirpdyti nė viena niekinga (parszywa) ar moderni doktrina – jie mūsų priešai, didesni nei žydai, dėl savo tautinio suktumo, bizantiškosios tradicijos, dėl tikriausiai beatsigaunančio carizmo“¹⁹.

Dar vienas skirtumas, pirmiausiai lyginant su M. Römeriu, yra tai, kad Zdziechowski skeptiškai vertino nepriklausomų nedidelių tautinių valstybių sąjungos [turėta galvoje 1918–1919 m. konferencijų Bulduryje ir Helsinkyje dalyvių projektus], kaip barjero prieš šias galybes, sudarymą. Jis nematė, kas galėtų būti Lenkijai lygiavertis tokios sąjungos partneris nei kultūros nei ekonomikos, nei karo srityje²⁰. Antra vertus, 1920 m. jis buvo labai skeptiškai nusiteikęs besikuriančių Ukrainos²¹, Lietuvos, Latvijos valstybių atžvilgiu ir dėl, jo nuomone, akivaizdžios bolševizacijos²², kurią išvelgė demokratiniuose politinių struktūrų pertvarkymuose²³. Be abejo, Zdziechowski skyrėsi nuo demokratinės pakraipos krajovcų ir savo skeptišku požiūriu į parlamentarizmą bei savo monarchistine nuostata²⁴. Šie krajovciai parlamentinę politinę sistemą vertino kaip masių „įpilietinimo“ ir socialinio aktyvinimo įrankį, o Zdziechowski visuomet buvo linkęs valstybės sąrangos stiprumą tapatinti su vykdomosios valdžios pozicijų stiprinimu. Šioje pozicijoje Zdziechowski atstovavo konservatyvioms nuostatomis, artimoms konservatyviesiems krajovcams. Jų atraminis taškas – dvarininkijos vaidmens ir pozicijų krašte išlaikymas ir stiprinimas. Tačiau apie tai – toliau.

¹⁸ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, p. 23.

¹⁹ K. Skirmuntaitės laiškas L. Abramowiczui, Pinskas, 1927 11 29, Mokslų akademijos biblioteka, f. 79, b. 47.

²⁰ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 223.

²¹ Z. Opacki pastebi 1920 metų M. Zdziechowskio pažiūrų regresą lyginant jas su prieškarinėmis. Jis atkreipia dėmesį į M. Zdziechowskio pastabą, jog apskritai „nėra tikrosios ukrainiečių tautos, ji dirbtinis, Galicijoje išpuoselėtas augalas“ (Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 132).

²² M. Zdziechowski, *Tragedia Węgier a politika Polska*, Kraków, 1920, p. 36.

²³ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 131.

²⁴ *Ibid.*, p. 200–202.

Požiūris į nacionalizmą valstybės funkcionavimo buvusios LDK žemėse aplinkybėmis. Kalbant apie bendrą M. Zdziechowskio požiūrį į nacionalizmą pažymėtina, kad jis susiformavo analizuojant fašizmo ir bolševizmo tiesiogines sąsajas. Anot Zdziechowskio, fašizmas – nacionalistinė reakcija į internacionalinį bolševizmą. „Nacionalizmas ir internacionalizmas – tai du didžiulės reikšmės faktai, dvi šiuo metu pasaulį valdančios galybės, kurios susidūrė nirtulingoje kovoje, peržengusioje politikos bei ekonomikos sferas ir išsiplėtojusioje žmonių sielose“²⁵. Jo nuomone, nacionalizmas, sekdamas bolševizmu, naudoja tuos pačius kraštutiniausius etatistinius ir diktatūrinius tikslus bei metodus ir sukelia didžiausius pavojus religijai, žmogui, tautoms ir taikai. Kaip tik dėl to nacionalizmas darąs poveikį ir buvusios LDK žemių visuomenei. Akivaizdu, kad šiuo aspektu Zdziechowskio nuostatos artimos abiejų sparnų krajovcams. Kaip minėta, krajovcai, išskeldami pilietinį principą kaip pagrindinį integruojantis naujai visuomenei buvusios LDK žemėse, stojo prieš nacionalizmą, bet ne prieš tautinę ir kultūrinę savivoką. Panašiai mano ir Zdziechowskis. Jis, kaip ir krajovcai, nacionalizmą laiko didžiausia grėsme buvusių LDK žemių vientisumui ir bendrumui. Zdziechowskis, kaip ir krajovcai, stojo už įvairių tautų (lenkų, lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, žydų), gyvenančių buvusios LDK teritorijoje, sugyvenimą, todėl kritiškai vertino visas politines programas, sudarytas nacionalizmo pagrindu. Jis neigiamai vertino tiek endekus, tiek panašias lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių politines grupuotes, nepripažino tautinių interesų atskirumo ir partikuliarumo buvusios LDK teritorijoje gyvenančioje visuomenėje²⁶. Maža to, jis neigiamai, patriarchalistiniu požiūriu vertino ir kylančius tautinius sąjūdžius, nes šie, suabsoliutindami savo etninius kultūrinius poreikius, kurstė savitumą ir išskirtinumą, neigė galimybę išlaikyti nesuskaidytą bendrą LDK kultūrinį ir civilizacinį paveldą²⁷. Nors iš esmės gynė lietuvių, baltarusių, ukrainiečių kultūrinę

²⁵ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1938, p.115.

²⁶ M. Zdziechowski, *O tutejszości*; Z. Opacki, *Między uniwersalizmen a partykularizmen*, p. 124–124.

²⁷ M. Zdziechowski, *Głos bolu*, *Gazeta Krajowa*. Straipsnyje, be kita ko, Zdziechowskis nurodo, jog jo gyslomis teka lygiai tiek pat lietuviško, „rusiniško“ ir lenkiško kraujo, tačiau jis nesupranta „etninės Lietuvos“ sąvokos, nežino tokio žodžio turinio reikšmės, tiesiogiai nėra susidūręs su lietuvių tautinio sąjūdžio atstovais, tačiau tai, ką yra perskaitęs apie jų nuostatas minėtais klausimais, jo pozityviai jų atžvilgiu nenuteikia.

plėtrą. Tuo tarpu demokratinės pakraipos krajovcai (Römeris, Ludwikas Abramowiczius ir kt.), iš dalies ir konservatyvioji K. Skirmuntaitė naujos, demokratinės visuomenės, gyvenančios buvusios LDK žemėse, kelyje į pilietinę savivoką tautiniams sąjūdžiams skyrė „skatintojo“ vaidmenį. Be abejo, šiuos skirtumus lėmė Zdziechowskio konservatyvi, tradicionalistinė visuomenės sąrangos ir funkcionavimo samprata. Ją keliais bruožais toliau ir apibūdinsime.

Požiūris į lenkų kultūros vaidmenį buvusios LDK teritorijose. Žvelgiant šiuo aspektu taip pat galima rasti nemažai bendrų Zdziechowskio ir krajovcų nuostatų. Pirmiausiai labai panašus yra požiūris į lenkų kultūros poveikį, išlaikant buvusios LDK žemių vientisumą, ypač kultūrinį. Abiem atvejais šis veiksnys vertinamas kaip jungiantis. Beje, Zdziechowskis šį veiksnių sieja vien tik su buvusios LDK žemių dvarininkais. Jo nuomone, šis socialinis sluoksniu vienintelis pajėgė išlaikyti šį vientisumą, remdamasis istorinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, ekonominiais svertais. Kadangi pats buvo kilęs iš pasiturinčių Baltarusijos dvarininkų ir gyvenimo būdu artimai susijęs su šiuo sluoksniu, jis tvirtai tikėjo bajoriškuoju „vieningos tautos“ ir luomų solidarumo mitu. Anot jo, „tik lenkiškumas Lietuvos ir Rusijos aukščiausiuose sluoksniuose išliko nepakitęs: šioje aplinkoje liko kalba, papročiai“²⁸. Galiausiai čia, anot jo, tebėra išlikusi ir priklausomybės buvusiai Lietuvos valstybei bei atsakomybės už visų tų žemių gyventojų likimą pajauta. Todėl dvarą ir jame puoselėjamą lenkiškumą jis laikė šių žemių atrama ir tautiškai margos visuomenės koegzistencija, kuri galima tęsti tik pagal lenkų dvarininkų projektą. Susipriešinimo tautiniu pagrindu esą galima išvengti tik dviem atvejais: „arba savanoriškai lietuviams ir rusinams (baltarusiams) atsiduodant patriarchalinei lenkų [turima galvoje dvarininkų. – R. M.], kaip vyresniųjų brolių, globai, arba įdiegiant visišką trijų tautų tikslų ir siekių harmoniją“²⁹. Tačiau šiam tikslui pasiekti palankių aplinkybių dėl nelygiavertės tautinės ir kultūrinės jų raidos nėra. Ypač akcentuojamas baltarusių atsilikimas.

Pabrėždamas dvarininkų, kaip kultūrą kuriančio (kulturotworczy) veiksnio, vaidmenį buvusios LDK žemėse, Zdziechowskis išskėlė glaudžias lenkiškumo sąsajas su lotynų kultūra, tai, pasak jo, esąs tiltas į europietišką

²⁸ M. Zdziechowski, O tutejszości.

²⁹ *Ibid.*

kultūrą. Antra vertus, tokia Zdziechowskio nuostata gali būti ir mėginimas atsiriboti nuo Lenkijos Karalystės politinio elito³⁰. Tuo tarpu krajovcų, pirmiausia demokratinės pakraipos, lenkų kultūrinio veiksnio reikšmės buvusios LDK žemių visuomenės integracijos procesuose interpretavimas iš esmės skyrėsi – ne vieno luomo atstovai imasi darbo šioje srityje, o daugelis emancipuotų tautų atstovų, derindami savo pozicijas, dirba kartu ir vienam tikslui. M. Römeris lenkų visuomenės dalį yra pavadinęs „šio krašto cementu“. Kadangi ši visuomenė, skirtingai nuo lietuvių ir baltarusių, nebuvo lokalizuota, o išsibarsčiusi po visą istorinę Lietuvą, tai jai M. Römeris skyrė jungiančios baltarusių ir lietuvių grandies paskirtį. Čia visų pirma atsižvelgiama į lenkų kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilnijoje. „Iš esmės kraštas nėra lenkų, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie jungia įvairiatautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir atlieka svarbų teigiamą vaidmenį, tiek kultūrinį, tiek visuomeninį, tiek politinį“³¹. Tačiau, anot jo, pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas yra krajovcinė demokratija. Ją jis apibūdina taip: „Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu, ar ji lietuvių, ar lenkų, ar baltarusių, ar žydų... Tai yra vieno visuomeninio pastato, o ne kelių atskirų tautinių trobelių statyba“³². Jo nuomone, pati Lenkija kultūriniu ir dvasiniu požiūriu esanti labai artima istorinei Lietuvai. Tai akivaizdi priešara M. Zdziechowskio nuostatoms. Zdziechowskis apskritai labai neigiamai žiūrėjo į moderniąją demokratiją, nes, pasak jo, ji sukūrusi totalitaristinius politinius režimus, pirmiausia bolševizmą, ji paskatinusi tolydžio didėjančią individo ir visuomenės atotrūkį nuo valstybės. Anot jo, „demokratinė idėja, išsigimusi į absurda, stengiasi nutempti žmogų į žemiausią moralinį ir intelektualinį lygį“³³. Kitur jis dar griežtesnis: „Demokratiškos principų pergalė reiškia tai, ką verslo srityje vadiname „tandeta“ [prasti, pigūs daiktai. – R. M.]“³⁴. Tokią idėją jis tapatina su demagogija, vedančia visuomenę į absurda,

³⁰ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem...*, p. 127.

³¹ M. Römer, *Dziennik*, t. 26, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka Rankraščių skyrius [toliau – LMAB], f. 138–2252, 1. 195.

³² M. Römer, *Dziennik*, t. 2, LMAB, f. 138–2229, 1. 89, 252; *ibid.*, 1. 227.

³³ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, Wilno, 1923, p. 289.

³⁴ *Ibid.*, p. 42.

kuris „suteikia galimybę didžiausiems kvailiams spręsti svarbiausius dalykus“³⁵. Čia jis kiek artimesnis tokiems konservatyviesiems krajovcams kaip Mieczysławas Jałowieckis, „britiškosios“ demokratijos versijos šalininkui, kurio nuomone, tokia demokratija naujomis aplinkybėmis atliksianti vertybinio veiksnio funkciją aristokratizuodama individą³⁶.

Apibendrinant pasakytina, kad visais aptartais aspektais M. Zdziechowski priskirtinas konservatyviajai krajovcų aplinkai. Demokratinės pakraipos krajovcų pozicijai jis iš esmės oponavo arba pritardamas (nacionalizmo *sensus stricto* vertinimas) ją interpretavo pabrėždamas tradicionalistinės pasaulėžiūros nuostatas.

Kita vertus, ši labai paviršutiniška M. Zdziechowskio nuostatų sąsajos su krajovcų esminiais teiginiais apžvalga suponuoja mintį, jog yra galimos išsamesnės ir visapusiškesnės nei iki šiol šios asmenybės intelektualinio palikimo studijos žvelgiant „istorinės Lietuvos aspektu“. Jos tikriausiai labiau patikslintų Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos moderniosios politinės minties, modernių visuomenių raidos tyrimų rezultatus.

MARIAN ZDZIECHOWSKI AND THE IDEA OF THE KRAJOWCY

Rimantas Miknys

Summary

The article looks at the ties between the world view beliefs of M. Zdziechowski and the Krajowcy. The Krajowcy are the heirs of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). Already in the 1920's many people considered them to be social and cultural anachronisms. Two different levels of the self realization of the Krajowcy are to be found in historiography. At times all the social and political activists who at the beginning of the 20th century lived with recollections of the

³⁵ M. Zdziechowski, Monarchizm a demokracja, *Słowo*, 10 10 1929, Nr. 234.

³⁶ D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa., p. 138. Szpoperis cituoja M. Jałoweckį: „Vienintelė racionalia srove – demokratija nukreipta į individo aristokratizaciją, į individualios vertės pajautos formavimą, į nesusivokusio žmogaus tapsmą atsakingu individu, pasakyčiau džentelmenu, o ne savęs ir visuomenės proletarizavimą. Dabar gi Lenkijoje tverianti populiarė demokratija, – regresyvi, chamiška, naikinanti visą tautos kultūros įdirbį [...]“.

Grand Duchy of Lithuania and sentiments for GDL citizenship are considered to be part of the stream of the historical political ideas of the Krajowcy. Feudal-aristocratic conservatism is characteristic for them. In other circumstances, the democratic beliefs of these activists are stressed. The mentioned connections are analyzed from these aspects: 1) the identity of the former citizens of the GDL lands; 2) interpretations of the statehood of the Jagiellonians and the geopolitical situation; 3) the attitude toward nationalism in the functioning of the state in the context of the former GDL lands; 4) the attitude toward the role of Polish culture in the territory of the former GDL.

It is stated that from all these mentioned aspects M. Zdziechowski is considered to belong to the conservative surroundings of the Krajowcy. He basically opposed the position of the democratic Krajowcy or if giving his support (evaluating nationalism *sensus stricto*) interpreted it placing accents supported by a traditional world-view. On the other hand, this very superficial review of the beliefs of M. Zdziechowski on the ties on certain questions with the essential affirmations of the Krajowcy suggests the idea that far more complete and from more sides studies that have been made up to now of the intellectual heritage of this person evaluating "historical Lithuania" are possible. The assumption is made that these studies would make more accurate the results of studies on the modern political thoughts, the development of modern societies in Lithuania, Poland, Belarus, and Ukraine.